

**ІДЕЯ ВСЕЛЕНСЬКОЇ ЦЕРКВИ У ФІЛОСОФСЬКІЙ
СПАДЩИНІ В. С. СОЛОВЙОВА — ТРАНСФОРМАЦІЯ
ТРАДИЦІЙНОЇ ЕКЛЕСІОЛОГІЇ (КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ
АСПЕКТ)**

Аналізується ставлення видатного російського релігійного філософа В. С. Соловйова до проблеми християнської єдності.

Ключові слова: *діалог культур, традиціоналізм, екуменізм, консерватизм, Вселенська церква, християнство, православ'я, католицизм, всеєдність, унія.*

Анализируется отношение выдающегося российского религиозного философа В. С. Соловьёва к проблеме христианского единства.

Ключевые слова: *диалог культур, традиционализм, экуменизм, консерватизм, Вселенская церковь, христианство, православие, католицизм, всеединство, уния.*

In this article analyzed the treatment of prominent russian philosopher V. S. Soloviev to the problem of christian unity, which must realize in form of Catholic.

Key words: *dialogue of cultures, traditionalism, occumenism, conservatism, Catholic church, christianity, Orthodox church, union.*

Сучасне християнство, як відомо, перебуває в стані роздробленості, що породжує багато проблем. Пошуки християнської єдності набули свого теоретичного обґрунтування у філософській спадщині В. С. Соловйова, чия позиція з цього питання є не тільки надбанням минулого, але й багато в чому надихає сучасний екуменічний рух. Це й зумовлює актуальність статті.

Основною метою роботи є виявлення особливостей позиції Соловйова щодо проблеми об'єднання церков у контексті духовних тенденцій розвитку як його часу, так і сучасності. Завдання роботи: по-перше, виявити зв'язок між релігійними та філософськими поглядами В. Соловйова; по-друге, визначити суть запропонованого Соловйовим поняття Вселенської Церкви; по-третє, виявити світоглядну базу формування Соловйовим поняття Вселенської Церкви; по-четверте, визначити вплив цієї ідеї як на християнство в другій половині XIX ст., так і на його сучасний стан.

Ідея Вселенської церкви зовсім не випадково виникає у філософській творчості В. Соловйова. По-перше, час, у який жив мислитель, характеризується посиленням уваги різних християнських церков однієї до іншої, по-друге, джерелом цієї ідеї була «філософія всеєдності» Соловйова, яку він ґрунтовно розробив.

Як відомо, у вченні Соловйова центральною є ідея «всеєдиного суцього». Необхідність принципу всеєдності (цілісності), на думку

філософа, зумовлена тим, що всі предмети і явища не існують окремо один від одного, кожний з них — сукупність певних сторін і зв'язків. Навіть сам Всесвіт, за зауваженням Соловйова, не є «хасосом розрізнених атомів», а являє собою єдине, зв'язне ціле.

Це стосується будь-якого предмета, сторони якого завжди утворюють у своєму взаємопроникненні конкретну єдність, певну цілісність. Це має виявлятися і в пізнавальній діяльності. Осягаючи істину у своїй теоретичній діяльності, суб'єкт, котрий пізнає, повинен брати суще не тільки в його дійсності, але й у цілісності, універсальності, тобто прагнути до пізнання «всього в усьому», у єдності, що розвивається в «помірних визначеннях».

«Безумовна всеєдність», котру Соловйов розуміє як dokonаний синтез істини, добра й краси, має осягатися лише «цілним знанням», вчення про яке — інша фундаментальна ідея російського філософа. Цільне знання Соловйов визначає як найприйнятніше у вивченні всього сущого. Стисло наведемо основні характеристики «цільного знання». Предметом «цільного знання» може бути тільки істинно суще в його об'єктивному прояві. Мета «повного знання» — внутрішнє об'єднання людини з істинно сущим. Матеріал такого знання — дані людського досвіду в усіх видах (не тільки в науковому). Основною формою «цільного знання» є розумове споглядання (інтуїція), об'єднане в систему за допомогою логічного мислення. І, нарешті, причина «цільного знання» — дія вищих ідеальних істот на людський дух. За своєю структурою цільне знання є синтезом таких трьох необхідних компонентів, як теологія, філософія й наука. Центром кожного із цих елементів відповідно є абсолютна істота (Бог), загальна ідея й реальний факт. Тільки такий органічний синтез названих компонентів являє собою цілну істину знання як такого. Розвиваючи ідею цільного знання, В. С. Соловйов звертає увагу на те, що цей «великий синтез» не є чієюсь суб'єктивною особистою потребою, а має певні об'єктивні підстави, які зумовлені як недостатністю емпіричної науки й безплідністю суто умоглядної (відверненої) філософії, так і неможливістю повернення до теологічної системи в її колишній винятковості. Необхідність цього синтезу «диктує», як вважає Соловйов, сам реальний життєвий процес, осмислений людським розумом.

Таким чином, ідеї всеєдності й цільного знання — ключові ідеї, на яких базувалася філософія Соловйова. Крім них, він сформулював чимало інших цікавих і своєрідних думок та концепцій, серед яких ідеї Вселенської Церкви належить важливе місце. Ідея ця в основному міститься в написаній французькою мовою у 80-х рр. XIX ст. і тільки в подальшому перекладеній російською мовою великій праці «Росія й Вселенська Церква». Якщо говорити в цілому, праця присвячена проблемі виникнення нової релігії, що містить усі позитивні ознаки численних напрямів християн-

ства, перш за все православ'я й католицизму. Забігаючи вперед, зауважимо, що думка ця не полишає філософів й донині. Однією зі значних праць у цій сфері можна назвати «Розу світу» Данила Андреева. У своїй книзі він іде ще далі, ніж В. Соловйов, і змальовує картину інтеррелігії, що містить тією чи іншою мірою всі релігійні системи світу. У наш час проект глобального етосу висуває маргінальний католицький теолог Ганс Кюнг, у його проекті нехристиянським релігіям і їх етосу відводиться перше місце.

В. Соловйов пропонує не тільки проект возз'єднання церков, але й робить спроби його здійснити, які, втім, не увінчалися успіхом. Філософ бачив у світі протистояння двох спокус: спокуса Заходу, основою якої є індивідуалістичне начало — «безбожна людина», спокуса Сходу — «безлюдське божество». Покликання Росії, її ідея — це релігійне покликання «у вищому смислі цього слова». Воно полягає в об'єднанні церков. Соловйов пропонує проект всесвітньої теократії, в якій чільну роль відігравала б католицька церква. Виявляючи симпатії до католицизму завдяки його універсальності, Соловйов закликав до національного самозречення Росії в ім'я загальнолюдського завдання, посідаючи, таким чином, особливе місце в історичній суперечці слов'янофілів і західників. Теократію Соловйова практично всі, хто звертався до його творчості, називали утопією. Сам мислитель до кінця життя розчарувався в ній, почали превалювати думки про кінець історії, виражені в його знаменитому творі «Три розмови про війну, прогрес і кінець всесвітньої історії», написаному в 1900 р.

Ідея Вселенської церкви, незважаючи на всю свою самостійність, пов'язана у Соловйова з важливою проблемою — проблемою взаємин Сходу й Заходу. Навіть самі ці поняття в їхній культурологічній закінченості обґрунтував Соловйов. Як правильно відзначає М. Бердяєв, основна якість Соловйова як мислителя й людини — його універсалізм. Він мислив лише всесвітніми категоріями — «Росія, людство, світова душа, Церква» [1, с. 140]. Любов до Росії, у якій він убачав універсальну державу, ріднить Соловйова зі слов'янофілами, захист католицизму знов-таки за його всесвітню, універсальну спрямованість наближає його до західників. Можна сказати, що на Соловйові практично закінчилася ця віковична суперечка в її, так би мовити, класичній формі, хоча відгомони його актуальні й нині. «Соловйов — не слов'янофіл і не західник, не православний і не католик, тому що все своє життя справді перебував у Церкві Вселенській» [1, с.140]

Кінець суперечки полягає в тому, що Соловйов запропонував возз'єднання світів Сходу й Заходу, а не заперечення одного за рахунок іншого.

Возз'єднання Заходу й Сходу за допомогою Вселенської Церкви (як відомо, дослівний переклад з грецьк. «католицький» — уні-

версальний, всесвітній) на перший погляд подібне з екуменізмом. Самого Соловйова часто називають пророком і навіть мучеником екуменізму. Дійсно, Соловйов, замість звичного духу критики, виявляє дивну для XIX ст. толерантність у характеристиці католицтва і його релігійної ролі у світі. Однак, як нам уявляється, сучасний же екуменічний рух і проект Соловйова мають певні відмінності. Свій проект Соловйов висуває, можна сказати, заради порятунку християнського світу, що у своєму розвитку впав у дві крайності — цезарепапізму й папоцезаризму. Згадаємо, наскільки сильними в Соловйова були апокаліптичні настрої. Свій проект філософ бачив у цій апокаліптичній перспективі, сучасний екуменічний рух — це протестантський проект, до якого пізніше приєдналися деякі православні церкви з метою не об'єднання із протестантами, а засвідчення про себе у світі. Відзначимо, що Римсько-Католицька Церква формально не є членом Всесвітньої Ради Церков (ВСЦ), однак веде широкий діалог з різними християнськими й навіть нехристиянськими організаціями. Головна відмінність, на наш погляд, сучасного екуменічного руху від спроб об'єднання й насамперед діалогу між церквами, що здійснювалися в XIX ст., полягає в тому, що екуменічний рух XX-XXI ст. не зайнятий пошуками істинної кафолічності (вселенськості) Церкви, він радше припускає механічне об'єднання церков. Причому суб'єкти такого об'єднання заздалегідь оголошуються легітимними церквами й такими, що знають істину. У XIX ст. справа була дещо іншою. До речі, слід відзначити, що не тільки В. Соловйов звернув увагу на проблему християнської єдності щодо його кафолічності. Відомі спроби першоієрархів і богословів Англiканської Церкви навести мости між англiканством і православним сходом. Більше того, такі спроби впродовж 50- 80-х рр. XIX ст. здійснювали єпископат і миряни Єпископальної Церкви США (місцеве відгалуження Англiканської церкви), що займала середнє положення між римським католицизмом і протестантизмом. Цікаво те, що Єпископальна Церква США, на відміну від Англiканської, не мала підтримки від держави й змушена була шукати своє місце на релігійній карті християнства. До Риму приєднуватися через історичну традицію було неможливо, розчинятися в стихії численних протестантських сект не хотілося. Тому виникло запитання, а що ж таке істинно кафолічний характер Церкви? Відповідь — повернення до апостольської традиції. А давню традицію зберігало східне православ'я. Тому цілком закономірним було налагодження контактів із представниками східних православних патріархатів. І це були не тільки теоретичні проекти, здійснювались практичні спроби такого об'єднання, щоправда, вони не увінчалися успіхом [3]. Тому можна сказати, що Соловйов був не самотній у своїх проєктах об'єднання. У чому полягають особливості позиції Солов-

йова? Що він розуміє під Вселенською церквою? Часто в літературі про мислителя стверджується, що його ідея Вселенської Церкви є оригінальною й відрізняється від традиційно церковного розуміння. Споконвічно Церква вбачала свою найважливішу ознаку у своїй кафолічності, вселенськості. Всесвітність не слід розуміти як всесвітність, поширеність по всьому світові, охоплення всього світу своїм впливом. Згідно зі східною християнською традицією, вселенськість (кафолічність) — наслідування сформованого на Вселенських соборах віровчення, апостольська наступність ієрархії, дійсність таїнств. Західна ж традиція додатково до всього цього вселенськість розуміє в інституті папства, папах як спадкоємцях першоправного апостола Петра. Єдність Церкви і є її кафолічністю, а єдність забезпечується й зумовлюється всесвітнім центром, яким є папство. Для протестантів ідея Вселенської церкви не була настільки актуальною, як для інших християнських сповідань. Сама логіка розвитку протестантизму, що розпадалось на безліч церков, не сприяла пошуку широкій кафолічності (виняток, як ми вже мали можливість переконатися, — англіканство), а об'єднання уявлялося як не інституціональне, а діалогічне. До речі, деякі сучасні протестантські богослови не вважають таку розмаїтість церков великою проблемою [11]. Головне, на їхню думку, — не об'єднання церков, а братній відносини й діалог між ними.

Ідея об'єднання церков виводиться Соловйовим з іншої його фундаментальної ідеї — ідеї Боголюдства, виведеної в знаменитих «Читаннях про Боголюдство». «Соловйов вносить у християнство гуманізм і прогресизм, збагачує релігійну свідомість прогресивним гуманізмом нових часів» [1]. Цей твір Соловйова свідчить, що справжня християнізація світу цілком досяжна, можлива і християнська політика, котра і сприятиме, зрештою, справжньому духовному прогресу, перетворенню людського суспільства. А практичним утіленням ідеї Боголюдства є Вселенська церква, членом якої, як зауважує Бердяєв, Соловйов вважав себе все життя. [1, с. 140]. Будучи по народженню православним, поважав православ'я за його багату культурну традицію, формально не виходячи із Православної церкви, Соловйов таємно приєднується до католицтва в його східному обряді¹, хоча цей факт найчастіше й викликав заперечення. У такий спосіб він зримо втілює свою ідею Вселенської церкви.

У культурологічному аспекті ідея Соловйова про Вселенську Церкву зростає, як вважав Бердяєв, з універсалізму російського національного характеру, що виник на стику Сходу й Заходу. Росія відчувала себе Третім Римом упродовж майже всієї своєї історії, ХІХ ст. не є винятком. Із проблемою Сходу й Заходу пов'язаний

¹ Перехід Соловйова в католицизм, згідно з даними А. Около-Кулик, відбувся 18 лютого 1896 р. у Москві

і російський месіанізм, що в Соловйова пов'язаний з об'єднанням Церков. Інакше кажучи, історична місія Росії полягає в церковно-об'єднавчій ролі. У цьому разі слід зазначити дивовижність феномену Росії — економічно й політично слаборозвинене суспільство створює величезну, універсальну державу, що претендує не тільки на політичне, але й духовне лідерство в тодішньому світові. Ідею цього лідерства Соловйов формулює не в термінах панування, а в термінах служіння людству заради його духовного виживання в умовах швидко дехристиянізуючого світу. В об'єднанні Церков Соловйов убачає велике покликання Росії. Служіння Росії людству — відмова від національної релігійності на користь релігійності універсальної, кафолічної, вселенської.

Важливою заслугою Соловйова в його філософсько-богословській діяльності є, на наш погляд, досить об'єктивне ставлення до римського католицизму, вільне від традиційної упередженості слов'янофільського й загальноправославного середовища. Релігійна лінія захисту католицизму, як відомо, існувала в російській думці ще із часів П. Я. Чаадаєва, що згодом продовжили І. Гагарін, В. С. Печерин та деякі інші. Деякою мірою концепцію Вселенської Церкви Соловйов запозичив у своїх попередників. Однак важлива відмінність полягає в тій ролі, яку відводив Соловйов Росії в справі об'єднання Церков. Тут, за Соловйовим, Росія має воістину стати третьою силою (Третім Римом), що згладить крайності Заходу й Сходу.

На яких же підставах формує Соловйов свою апологію католицизму? Насамперед на біблійних (Мф. 16, 18): «...із усієї церковної влади християнського світу є тільки одна і єдина, завжди й незмінно зберігає свій центральний і Вселенський характер і водночас, за древнім спільним переказом, істотно пов'язана з тим, кому Христос сказав: Ти — Петро, і на цьому камені я створю Церкву Мою, і врата пекла не здолають її» [8, с. 373]. Папство — це той інститут, що, на думку Соловйова, надає Церкві її єдності, універсальності, всесвітності. А оскільки націоналізм, національна замкнутість церков по суті далекі християнству, ознак вселенськості більше в католицькій церкві, тому що вона організаційно й віровчательно єдина й охоплює собою увесь світ. Історичні й соціальні підстави відіграють у цій апології також достатньо істотну роль. «Як життя індивідуального людського духу виявляється за допомогою організованого людського тіла, так і колективний дух відродженого людства — невидима Церква — потребує видимої соціальної організації, образу й знаряддя своєї єдності. У цьому контексті історія людства уявляється нам послідовним утворенням Вселенської соціальної сутності або Церкви єдиної й кафолічної, у широкому сенсі цього слова» [8, с. 374-376]. И звичайно ж Соловйов звертається до святоотецької традиції, що є авторитетом для православ'я, наводячи численні свідчення контактів між схід-

ними Отцями й Св. престолом. Дійсно, папство відіграло істотну організаційну роль у виробленні догматів і від його позиції багато в чому залежала перемога ортодоксії над ересями на перших Вселенських соборах. Головне, що приваблює Соловйова в католицтві, — це більша можливість здійснювати справу Христа у світі через наявність твердої влади в Церкві, єдиного центру, ієрархічної структури. Цікаве трактування ідеї Вселенської Церкви Соловйова В. К. Кантором. Він вважав, що своїм проектом Соловйов не стільки схиляється до католицтва, скільки зайнятий ідеєю порятунку Російської імперії, кінець якої мислитель передчував.

Із приводу захисту Соловйовим католицтва М. Бердяєв вважав, що філософ «захищає папізм звичайними католицькими аргументами, які можна знайти в будь-якого католицького богослова. Сам ієрархічний лад Церкви він розуміє занадто формально, занадто вподібнює його владі державній» [1, с. 176]. А в глибині свого містичного досвіду, як зауважує Бердяєв, Соловйов «був членом Церкви Вселенської, він був і православним, і католиком, спрямований був до Церкви прийдешньої» [1, с. 147]. Таким чином, поняття Вселенської Церкви в Соловйова практично повністю не стосується жодної із церков, що реально існують. Для нього Вселенська Церква — це Церква майбутнього, об'єднана церква, в якій дійсно з'єднається божественне й людське. Хоча в реальній церковній політиці Соловйов був, напевно, прихильником унії, що й надавало справжнього утопізму його проекту, оскільки ставлення до унії в Російській церкві завжди було негативним. Підсумовуючи вищесказане, можна відзначити, що головна заслуга Соловйова полягає не скільки в його планах об'єднання Церков, скільки в захисті католицтва, західного духовного шляху, котре уявляється мислителем не просто як те, що має право бути, але і як та цінність, що практично створила сучасну цивілізацію. А в контексті нинішньої необхідності діалогу культур ідеї Соловйова є більше ніж актуальними.

Список літератури

1. Бердяєв Н. А. Проблема Востока и Запада в религиозном сознании Вл. Соловьёва / Н. А. Бердяев // Сборник статей о В. Соловьёве. — Брюссель, 1984. — С. 136–166.
2. Кантор В. К. Владимир Соловьёв : имперские проблемы всемирной теократии / В. К. Кантор // Вопросы философии. — 2004. — № 4. — С. 126–144.
3. Лопухин А. Римский католицизм в Америке. Исследования о совр. сост. и причинах быстрого роста римско-католической церкви в С.-Ш. Сев. Америки / А. Лопухин. — СПб. : Тип. С. Добродеева, 1881. — 438 с.
4. Лосев А. Ф. Вл. Соловьёв и его время / А. Ф. Лосев. — М. : Прогресс, 1990. — 719 с.
5. Лосский Н. О. История русской философии / Н. О. Лосский. — М. : Сов. писатель, 1991. — 478 с.

6. Около-Кулик А. Владимир Соловьев и католичество (из документов по истории русского католичества) / А. Около-Кулик // Символ. — 1997. — № 36. — С. 165–167.
7. Соловьев В. С. О христианском единстве / В. С. Соловьев. — М. : Рудомино, 1994. — 305 с.
8. Соловьев В. С. Россия и Вселенская Церковь / В. С. Соловьев. — Минск : Харвест, 1999. — С. 3-524.
9. Соловьев В. С. Русская идея / В. С. Соловьев // Сочинения : в 2 т.; т. 2. — М. : Правда, 1989. — С. 219–246.
10. Соловьев В. С. Чтение о Богочеловечестве / В. С. Соловьев. — М. : АСТ, 2004. — 259 с.
11. Ферберн Д. М. Иными глазами... Взгляд евангельского христианина на Восточное Православие / Д. М. Ферберн. — Ровно : «Формат-А», 2003. — 281 с.
12. Шохин В. К. Ганс Кюнг и предлагаемый им проект глобального этоса / В. К. Шохин // Вопросы философии. — 2004. — № 10. — С. 65–73.

Надійшла до редколегії 21.12.2010 р